

# VITA

BOTLIK RICHÁRD – NEMES ISTVÁN

## GONDOLATOK AZ 1526. ÉVI MOHÁCSI CSATA TÁVOLMARADÓIRÓL, A HADKÖTELEZETTSÉG TÖRVÉNYEIRŐL ÉS A TÁRGYALT KOR ORVOSI KÉRDÉSEIRŐL\*

„Minden úr és vármegye köteles legyen az ő csapatait a decretum értelmében azonnal teljes számban kiállítani és a királyi felség parancsához képest jómóddal felfegyverkezve a szükséges helyekre küldeni és késedelem nélkül útnak indítani.”

(Az 1526. évi rákosi országgyűlés XXIX. cikkelye.)<sup>1)</sup>

Az 1526. augusztus 29-én lezajlott mohácsi csata a magyar történettudomány és a hazai közgondolkodás érzékeny témája. Jól példázza állításunkat B. Szabó János és C. Tóth Norbert<sup>2</sup> közös cikke,<sup>3</sup> amelyet a *Hadtörténelmi Közlemények* 2018. évi 2. számában publikáltak egy nemrég – Az 1526. évi mohácsi csata „árnyékseregei” címmel – megjelent, e-bookban közölt statisztika kapcsán.<sup>4</sup>

*Megjegyzések a forráshasználat kérdéséről, különös tekintettel a mohácsi csata idején élt, hadköteles személyek tartózkodási helyének rekonstruálása szempontjából*<sup>5</sup>

B. Szabó János és C. Tóth Norbert állítása szerint *Az 1526. évi mohácsi csata „árnyékseregei”* című e-bookban „azt a kérdést, ki vett részt és ki nem a csatában, egy valami döntötte el: szerepel-e Brodarics István *Igaz történet* című munkájában az illető neve, vagy nem.”<sup>6</sup> A szerzők megállapításával lényegében egyetértek, hiszen a forráshiányos mohácsi csata legautentikusabb leírásának továbbra is Brodarics István visszaemlékezése felel meg.<sup>7</sup> Ezért meglepő, hogy a szerzők csaknem teljesen – Antonín Kalous történész forráskiadására hivatkozva – Burgio pápai nuncius veszteséglistájára alapozták kritikai dolgozatuk legfontosabb téziseit, elsődleges forrásként alkalmazva a követ jelentését a

\* Írásunk válasz B. Szabó János és C. Tóth Norbert kritikai megjegyzéseire. Lásd *B. Szabó – C. Tóth* 2018.

<sup>1</sup> CJH I. 849. o.

<sup>2</sup> A továbbiakban „szerzők.”

<sup>3</sup> *B. Szabó – C. Tóth* 2018. 287–320. o.

<sup>4</sup> *Botlik* 2017a. passim. – Tisztelettel köszönjük a Hadtörténelmi Közlemények szerkesztőségének a lehetőséget, hogy válaszolhatunk a szerzők írására.

<sup>5</sup> A fejezet Botlik Richárd írása.

<sup>6</sup> *B. Szabó – C. Tóth* 2018. 294–295. o.

<sup>7</sup> Maga a szerző, Brodarics István is a *Leghitelesebb történet* címet választotta munkájának, bár ezt a latin nyelvű mű fordításaiban 2018-ig mindössze „Igaz történet”-nek olvashattuk. Ennek okairól lásd *Botlik – Illik* 2018. 23–33. o.

táblázatoknál.<sup>8</sup> A pápai nuncius Rómába küldött jelentése kiváló forrás, mégis kellő kritikával szükséges használni, mivel a követ nem tudott magyarul, adatait hallomásból, másodkézből írta le. A szerzők azonban Burgio minden adatát kész tényként kezelték, és emiatt a „ki volt ott és ki nem a mohácsi csatában” kérdés táblázati modellezésekor több szarvashibát is vétettek. Például a 4. táblázatban szereplő vingárti Horváth Gáspár asztalnokmestert – aki a mohácsi csatában II. Lajos egyik királyi istálló mestereként, menekülés esetére friss lovakat tartott készenlétben a második hadrend vonalai mögött – a „nem volt ott” az ütközetben kategóriába sorolták.<sup>9</sup> Ez a kijelentés azért is meglepő, mivel B. Szabó János 2016-ban megjelent tanulmányában még úgy tudta, hogy Horváth Gáspár ott volt a csatában.<sup>10</sup>

Szintén a Burgio irat (néhol tehát téves) listáján olvashatjuk Báthory György királyi lovászmester nevét.<sup>11</sup> „A következő távolmaradó” – írta B. Szabó és C. Tóth – „Bátori György lovászmester. Érdekes itt ismét átadnunk a szót Botlik Richárdnak, hiszen ritkán adódik olyan eset, amikor valaki az általa éppen vizsgált témában önként adja írásba meglepő mértékű tudatlanságát.”<sup>12</sup> A szerzők két forrás alapján igyekeztek bizonyítani „tudatlanságomat.” Egyik az előbb említett Burgio-féle lista. A pápai nuncius szerint Báthory György a mohácsi csata idején gyengélkedő (valitudinarius). A másik irat, ami a szerzők szerint Báthory 1526-os betegségét bizonyítaná, egy 1520-ban kelt dokumentum, aminek részletét csak latinul idézték tanulmányukban: „...qui ob corporis imbecillitatem ad nos usque proficisci nequiret.”<sup>13</sup> Vagyis az irat szerzője, a királyi ítélőmester egy bevalóság miatt kénytelen felkeresni Báthory Györgyöt, „...aki testének gyöngesége miatt hozzáunk utazni eddig nem tudott.”<sup>14</sup> Hol következik ebből a részletből, hogy Báthory járóképtelen, tartós és krónikus mozgásszervi betegségben szenvedett, és hat évvel az iratban közölt részlet után, a mohácsi csata idején is járóképtelen volt? „Bátori György valószínűleg örömmel felpattant volna lovára és testvérével együtt csapataik élén a mohácsi táborba ügetett volna. Ezt azonban nem tehetette, mivel ekkor már évek óta betegeskedett”<sup>15</sup> – állítják magabiztosan. Ugyanakkor éppen C. Tóth Norbert egy korábbi tanulmányából tudjuk, hogy Báthory lovászmester ott volt Pozsonyban Habsburg Ferdinánd osztrák főherceg magyar királlyá választásán, 1526. december 16-án.<sup>16</sup> Az állítólag járóképtelen, lóra szállni sem tudó lovászmester a létfontosságú mohácsi csatából kimaradt, de télvíz idején Babócsáról – a polgárháború sújtotta Magyar Királyság több vármegyéjén keresztül – Pozsonyba utazott, Ferdinánd királyválasztó országgyűlésére! Járóképtelenség – katonai szolgálatot kizáró ok – létezésére van adat a tárgyalat korszakból: II. Lajos hiteles emberei Fladniczer Videt felkeresték a szalónaki várban, hogy meggyőződjenek betegségéről.<sup>17</sup> A jelentés szerint Fladniczer lóra szállni nem tudott, és járás közben mankó használatára kényszerült.

<sup>8</sup> B. Szabó – C. Tóth 2018. 297–299., 303., 306. o. Vö.: Kalous 2007. 603–621. o.

<sup>9</sup> B. Szabó – C. Tóth 2018. 306. o.

<sup>10</sup> B. Szabó 2016. 57. o.

<sup>11</sup> Kalous 2007. 613. o.

<sup>12</sup> B. Szabó – C. Tóth 2018. 308. o.

<sup>13</sup> Documenta 306. o. Vö.: B. Szabó – C. Tóth 2018. 308. o.

<sup>14</sup> Documenta 306. o. (Botlik Richárd fordítása.)

<sup>15</sup> B. Szabó – C. Tóth 2018. 308. o.

<sup>16</sup> C. Tóth 2009. 173. o.

<sup>17</sup> MNL OL 1526: DL 101 613.

C. Tóth Norbert forráselemzési és adatkezelési gyakorlatát sem tudom elfogadni. Ezt már korábbi munkája kapcsán is jeleztem,<sup>18</sup> miután 2009-es tanulmányában – Szapolyai János királyválasztását összevetve Ferdinándéval – egyre több főurat szerepeltetett a Pozsonyban megjelentek közt. C. Tóth fehérvári prépostnak 2009-ben még Oláh Miklóst írta,<sup>19</sup> ugyanakkor a 2018-as kritikai tanulmányból kiderül, hogy ugyanezre a tisztségre már – Brodarics művére hivatkozva – a csatából elmenekült Kretschmer Lőrincet jelölte szerzőtársával, B. Szabó Jánossal együtt.<sup>20</sup> Holott Brodarics mindössze azt írta, hogy a fehérvári prépost (név említése nélkül) ott volt a csatában.<sup>21</sup> Akit Brodarics fehérvári prépostnak írt, nem Kretschmer volt, őt utóbb nevezte ki erre a tisztségre János király.<sup>22</sup> Péterfi Bence 2015-ben publikált bajor kutatásai között is találunk veszteséglistát, ahol a titkos pecsét őrzőjét a mohácsi csatában hősi halált haltak közt sorolták fel, de csak keresztnévét említve: „Conservator Mihael.”<sup>23</sup> Ezért ezt a forrást egy másik irat adatai alapján ellenőrizve jutottam arra a megállapításra, hogy Vitéz Mihály<sup>24</sup> lehetett a fehérvári prépost a mohácsi csata idején, aki részt vett az ütközetben, és elesett. Szülejmán szultán Velencébe, Andrea Gritti dózsénak küldött győzelmi jelentésének melléklete bizonyítja ezt az adatot, amire hivatkoztam is a szerzők által kritikával illetett tanulmányomban.<sup>25</sup>

Kétségeim vannak a kritikai dolgozat I. táblázatában szereplő ispánok névsorát illetően. Noha a Szapolyai fivérek – György és János – valóban hét vármegyét tulajdonoltak és birtokaik nagy számban voltak a Felvidéken, ettől még nem ők a táblázatban felsorolt hét vármegye tényleges ispánjai.<sup>26</sup> Nem világos: hogyan osztozhattak ketten a páratlan számú megyéken? Közigazgatásilag Szapolyai János egyetlen megyének, Szepesnek volt örökös főispánja.<sup>27</sup> Ugyanígy érthetetlen és történelmietlen II. Lajos király felesége, Habsburg Mária királyné szerepeltetése öt megye ispánjaként.<sup>28</sup> Igaz, hogy a királynénak öt vármegyében volt érdekeltsége, de mindegyiknek van külön ispánja. Ezért feleslegesnek vélem a táblázatban Mária királynét a csatában meg nem jelentek közt akár egyszer is ikszelni. Mária királynéval kapcsolatban ugyanakkor a II. Lajos halála utáni levelezésére és pecséthasználataira kérdeztem rá publikációmban, ezért nem érthető, hogy a szer-

<sup>18</sup> *Botlik* 2013. 826–828. o.

<sup>19</sup> C. Tóth 2009. 173–174. o. A mohácsi csata előtt pár nappal, 1526. augusztus 24-én kelt levelében Mária királyné Oláh Miklóst komáromi esperesnek és esztergomi kanonoknak, királyi titkárnak nevezte. A királyné ebben a levelében Oláhot egri nagyprépostnak és kanonoknak javasolta, a veszprémi püspöknek kinevezett Szalaházy Tamás helyére. Nem említette, hogy Oláh fehérvári prépost lett volna a mohácsi csata idején. MNL OL 1526: DL 89 227. Vö.: Thurzó Elek összeírásával, ahol Oláh kapcsán ezt olvashatjuk: „Venerabili et Egregio Nicolao Olah Archidiacono Comaromien[sis] Secretario Regio et regionalii etc.” MNL OL 1526: DF 276 121.; *Botlik* 2017a. 45. o.

<sup>20</sup> B. Szabó – C. Tóth 2018. 303. o.

<sup>21</sup> *Brodarics* 2018. 61. o.

<sup>22</sup> MOE I. 99. o.

<sup>23</sup> Péterfi 2015. 137. o. Péterfi a melléklet 78. jegyzetében megjegyezte: „Dacára fontos tisztségének (valószínűleg a titkos pecsét őrzőjéről van szó), személye egyelőre azonosítatlan.”

<sup>24</sup> Fehérvári prépost, olvasókanonok, szentszéki bíró és a titkos pecsét őrzője. MNL OL 1524: DF 229 763.; *Botlik* 2017a. 12. o.

<sup>25</sup> Szülejmán szultán Nali szpáhi-oglant (a szpáhi elit csapatának egyik vezetőjét) küldte a levéllel Velencébe. A jelentés írója „Praepositus Albensis”-ként említette az elesettek közt a fehérvári prépostot. TNA PRO SP I. 39. fol. 108. Vö.: *Botlik* 2017a. 33. o.

<sup>26</sup> B. Szabó – C. Tóth 2018. 297–299. o.

<sup>27</sup> Barta 1983. 43. o.

<sup>28</sup> B. Szabó – C. Tóth 2018. 297–299. o.

zők miért hivatkoztak a kritikájukban a Mohács előtti királynéi levelekre, amikor nem is erről volt szó.<sup>29</sup>

A szerzők kritikájában Pozsony vármegyénél Bornemissza János ispán neve alatt zárójelben Aczél István olvasható,<sup>30</sup> utóbbi – ha már a Burgio jelentést használjuk – szintén megtévesztő, hiszen Aczél nem ispán, hanem még a szerzők által forrásként használt pápai követ leírása alapján is pozsonyi várnagy: „Stephanus Aczel, castellanus Poseniensis.”<sup>31</sup> Azt is meglepőnek találtam, hogy B. Szabó János és C. Tóth Norbert a 4. táblázatban mindössze 15 bárót tudott megnevezni. Ennek nem az az oka, hogy az 1. táblázatban, az ispánok felsorolásánál már szerepeltek ezek a személyek, hanem a szerzők állítása szerint mindössze 15 méltóságviselő létezett 1526-ban.<sup>32</sup> E tekintetben Barta Gábor, Kubinyi András és Bessenyei József történészek kutatási eredményeit tartom elfogadhatónak, utóbbi gondolatait idézve: „II. Lajos uralkodásának végén 27 fő töltött be országos főméltóságot, a korábban báróságot elnyertekkel együtt körülbelül 55-60 fő tartozott közéjük... Miután a bárók közül sokan, 13-an... a mohácsi csatavesztés áldozatai lettek, a csoport létszáma tovább csökkent.”<sup>33</sup> Könyvemben Horváth Simon „igazi” bárót az elesettek közé soroltam, és több adat egybehangzó állításának ellenőrzése alapján a főurat pohárnokmesternek tituláltam.<sup>34</sup> Szerzők ezzel szemben konkrét hivatkozás megnevezése nélkül a következőt állították: „Horváth Simon annak ellenére, hogy Brodaries Istvánnál méltóságviselő báróként szerepel, hasonlóképpen nem viselte a megadott tisztséget.”<sup>35</sup> Ezért Horváth – jőllehet ő egyértelműen „igazi” báró – a kritikában nincs felsorolva a méltóságok között. Holott nemcsak Brodaries kancellár visszaemlékezésében szerepelt Horváth pohárnokmesterként,<sup>36</sup> hanem még a szerzők által kedvelt forrás, Burgio jelentése is ennek mondta a nemes urat.<sup>37</sup> Zavart érzek annak megállapításával kapcsolatban is, hogy Mohács idején kik voltak II. Lajos ajtónállómesterei. A szerzők 4. táblázata szerint Korlátkövy Péter és Trepka András mindketten „ajtónálló- vagy udvarmesterek.”<sup>38</sup> Kubinyi 2006-ban közölt munkája ezt határozottan cáfolja, mivel II. Lajos uralkodásának második felében e tisztségek már szétváltak. „Pető halála után Korlátkövi egyedül maradt, bár a lengyel Trepka András személyében udvarmesterként, de ajtónállómesterként nem, társat kapott.”<sup>39</sup> A szerzők szerint 1526-ban „Putnoki Imre... még nem volt borsodi ispán,”<sup>40</sup> és „korábbi munkájában Botlik is 1529-től datálta Putnoki ispánságát.”<sup>41</sup> Ez sem fedi a valóságot. Az általuk hivatkozott korábbi munkámban a következőt írtam Borsod megye ispánjáról: „Leonhard von Pemfflinger 1527-ig tartotta magát a vármegyében, a következő évben nem, csak 1529-től töltötték be e méltóságot (Putnoki Imre

<sup>29</sup> B. Szabó – C. Tóth 2018. 305. o.

<sup>30</sup> B. Szabó – C. Tóth 2018. 298. o.

<sup>31</sup> Kalous 2007. 612. o.

<sup>32</sup> „4. táblázat: A méltóságviselő bárók aktivitása.” B. Szabó – C. Tóth 2018. 306. o.

<sup>33</sup> Barta 1977a. 1–30. o.; Kubinyi 1988. 147–215. o.; Kubinyi 2006. 288. o. Vö.: Bessenyei 2003. 94–95. o.

<sup>34</sup> Barta 1983. 21. o. Vö.: Botlik 2017a. 10. o.

<sup>35</sup> B. Szabó – C. Tóth 2018. 305. o.

<sup>36</sup> Brodaries 2018. 67. o.

<sup>37</sup> „Ex secularibus perierunt... Simon Horwath, magister pincernarum.” Kalous 2007. 612. o.

<sup>38</sup> B. Szabó – C. Tóth 2018. 306. o.

<sup>39</sup> Kubinyi 2006. 301. o.

<sup>40</sup> B. Szabó – C. Tóth 2018. 310. o.

<sup>41</sup> B. Szabó – C. Tóth 2018. 138. jegyz.

révén).<sup>42</sup> Ez a megállapítás nem zárja ki azt, hogy Putnoki a mohácsi csata idején még borsodi ispán volt, majd Szapolyai híveként menekülni kényszerült a vármegyéből, melynek élére majd János király konszolidációját követően, 1529-ben térhetett vissza. Ezt igazolja János király 1527 tavaszán megtartott budai országgyűlése is, ahol Putnoki Borsod vármegye ispánjaként jelent meg.<sup>43</sup> Barta Gábor megállapításával értek egyet, aki szerint „viszonylag sok az olyan 'comitatus', amelynek vezetésében nem hozott változást 1526. Helyén maradt... Putnoki Imre Borsodban...<sup>44</sup> A neves történész 1977-es tanulmányának kérdéses oldalát hivatkoztam a szerzők által idézett, 2005-ös cikkemben.<sup>45</sup>

*Kinek kellett hadba szállnia 1526-ban? A hadkötelezettség törvényekben szabályozott kérdéséről, főként a vármegyei zsoldos bandériumok jogállására nézve<sup>46</sup>*

Szerzők úgy vélik, hogy ha egy „igazi” báró vagy egyházi főméltóság jelen van a mohácsi csatában, akkor automatikusan ott van vele a táblázatban megadott megyének bandériuma.<sup>47</sup> Ezt szakmai tévedésnek tartom. Ha például Szapolyai György szepesi ispán ott van a mohácsi csatában, nem ikszelhető be egyúttal Liptó vármegye jelenléte is. A törvények értelmében a megyéből II. Lajos kapitánya, esetleg a lipitói alispán – jelen esetben Palugyai György –,<sup>48</sup> vagy hátráltatása esetén a szolgabíró<sup>49</sup> vezetésével kötelesek a katonák a királyi sereghez – nem pedig a Szapolyai György által gyűjtött bandériumhoz – csatlakozni. Ugyanígy az egyházi főméltóságok esetében is teljesen egyértelműen rendelkezett az érvényben levő, többször módosított nagy dekrétum.<sup>50</sup> A fennálló törvények értelmében az érsekek és püspökök – akik egyben egyes vármegyék ispánjai is – saját bandériumot kötelesek gyűjteni. Ez a toborzás független a vármegyei zsoldos bandériumoktól, akiknek közvetlenül a királyi kapitányok parancsoltak. Például Várday Pál egri püspök és hevesi ispán, viszont az általa irányított püspökség területe kilenc királyi vármegyén fekszik. A püspöki bandériumot tehát nemcsak Heves vármegye területéről gyűjtötték, hanem a többi nyolc megyéből is. Amikor tehát Várday Mohácsnál hagyta bandériumát, akkor nem az ispáni, hanem a püspöki bandériuma maradt a király mellett. A Heves vármegyei katonákat nem a püspök toborozta, nekik nem Várday parancsolt, hanem közvetlenül a királynak és az alárendelt kapitánynak tartoztak katonai szolgálattal.<sup>51</sup> A vármegyékben toborzó szolgálatot (is) teljesítő királyi kapitányokról az 1523. évi országgyűlés XLIV. cikkelyében olvashatunk: „A nemeseknek és csapatoknak hadba vitele céljából állítson be a királyi felség az egyes megyékben kapitányokat és lássa el őket illő fizetéssel.”<sup>52</sup> A kérdés, hogy kik fizették a királyi kapitányokat és a vármegyei zsoldos bandériu-

<sup>42</sup> Botlik 2005. 51. o.

<sup>43</sup> MOE I. 100. o. Bejegyzése: „Emericus de Pwthnok Borsodiensis.” MOE I. 128. o.

<sup>44</sup> Barta 1977b. 670. o.

<sup>45</sup> Botlik 2005. 51. o.

<sup>46</sup> A fejezet Botlik Richárd írása.

<sup>47</sup> B. Szabó – C. Tóth 2018. 297–300. o.

<sup>48</sup> MNL OL 1524: DL 69 588.

<sup>49</sup> Lásd: Pest és Pilis vármegyéket, ahol nincsenek ispánok, ezért a szolgabírók az ottani megyék hatósági képviselői.

<sup>50</sup> CJH I. 607. o.

<sup>51</sup> Vö. B. Szabó – C. Tóth 2018. 300. o.

<sup>52</sup> CJH I. 821. o.

mokat. Úgy tűnik, hogy az egyetlen nemesek kivételével – akik fejenként voltak kötelesek hadba szállni – az összes olyan nemes és egyházi személy, akinek jövedelme keletkezett az adott megyében, a vármegyei zsoldosreg felállítására köteles volt fizetni a katonák költségét. 1526 tavaszán, a rákosi országgyűlésen erről is egyértelmű törvénycikk (XXIII.) született: „Minthogy a hadi pénzek összeírása idején némely urak az egyházak javait mindazzal, ami az apátok, szerzetes barátok és apácák tiszttségéhez tartozik, kegyúri jog címén saját javaik közé íratják, aminél fogva a vármegyék zsoldosai több vármegyében megkevesbültek: 1.§ Azért határozták: hogy mostantól fogva jövőre a szerzeteseknek emez összes javai a vármegye közibe írandók össze, hogy a zsoldosok száma is szaporodjék.”<sup>53</sup> Azon nemesek köteleességéről, akik nem tudtak 50 lovast számláló bandériumot felállítani, a törvény (1526. XXVII. tc.) még ennél is egyértelműbben rendelkezett: „A nem bandériumos urak és nemesek hadi pénzeit a vármegye kezébe kell adni. Minden úr és nemes, akinek nincs bandériuma (s aki fekvő jószágai alapján legalább is 50 lovast nem tarthat) köteles legyen a hadi pénzeket ama vármegyének nemesei közé adni, ahol az ő javai fekszenek.”<sup>54</sup>

Szerzők értetlenségüknek adtak hangot, amiért például olyan egyházi személyeket, mint Statileo Jánoson, Gerendy Miklóson vagy Maczedóniai Lászlón számon kérttem a távolmaradást, állításuk szerint ugyanakkor 1. „semmilyen kötelezettsége sem volt arra, hogy megjelenjen a király táborában.”<sup>55</sup> 2. „Egyikük sem volt főpap, sem pedig banderiatús úr.”<sup>56</sup> Ez tévedés. 1. Nem is kellett ahhoz főpappnak lenni, hogy egy prépostnak, kanonoknak, apátnak, szerzetesnek katonai hadkötelezettsége legyen 1526-ban. Az 1523. évi XLII. cikkely szabályozta az egyházi személyek hadkötelezettségének kérdését, amennyiben világi birtokjogaik is voltak: „A prépostok, apátok, káptalanok, konventek, szerzetesek, kiknek világi javaik és birtokjogaik vannak... jobbagyaik után nem kevésbé tartoznak katonákat állítani, mint más birtokos nemesek. 2.§ Akképpen, hogy annyi lovast kell küldeni, ahány kanonok van a káptalanban, és ezenfelül a fent említett minden tizedik jobbagyot is tartozzanak elküldeni. 3.§ A világi prépostok és más egyházi személyek azonban, kik kettős javadalmat élveznek vagy méltóságot viselnek, saját főpap uraik meghatározásához képest, személyesen kötelesek elmenni.”<sup>57</sup> Mivel esetünkben Statileo János, Gerendy Miklós és Maczedóniai László egyházi személyként rendelkezett világi birtokokkal, ezért nekik – a jobbagyaik száma után – ugyanúgy katonákat kellett felszerelniük, mint bármely más, világi birtokos nemesnek.<sup>58</sup> 2. Gerendy Miklóst és Maczedóniai Lászlót a Mohács előtt született utolsó összeírás a főméltóságok (prelati) közé sorolta.<sup>59</sup> Thurzó Elek XVI. századi forrása alapján tehát kettejük – a XXI. századi történelmi vélekedéstől eltérően – a főméltóságok közé kell sorolni.<sup>60</sup>

<sup>53</sup> CJH I. I. 847–849. o.

<sup>54</sup> CJH I. I. 849. o.

<sup>55</sup> B. Szabó – C. Tóth 2018. 311. o.

<sup>56</sup> B. Szabó – C. Tóth 2018. 305. o.

<sup>57</sup> CJH I. 821. o.

<sup>58</sup> Botlik 2013. 813–816. o.

<sup>59</sup> MNL OL 1526: DF 276 121.

<sup>60</sup> „R[e]ver[en]d[i]ssim[o] Ladislao Macedonyay p[re]p[os]ito Quinq[ue]eccl[es]i[as]ien[sis] Secretario etc. [...] Venera[b]ili et Egregio Nicolao de Gherend Custodi Alben[sis] et Secretar[i]o etc.” MNL OL 1526: DF 276 121.; Botlik 2017b. 45. o.

*Számháború a mohácsi csata kapcsán*<sup>61</sup>

Ha valaki figyelmesen végigolvassa B. Szabó János és C. Tóth Norbert 1. táblázatát, valami rögtön feltűnik: tanulmányuk digitális verziójában 56 megye van felsorolva, de az összesítésben végül 58 szerepel.<sup>62</sup> Szerzők kijelentették, hogy „a fentiek értelmében tehát a Botlik Richárd által említett hatvannégyes megyeszámot a forrásaink semmilyen módon nem támogatják, vagy négyvel több (68), vagy hattal kevesebb (58) megyével kellett volna számolnia.”<sup>63</sup> Ezután közvetlenül a kérdéses táblázat előtti oldalon leírják, hogy „a továbbiakban a maradék ötvennyolc megyével fogunk számolni (lásd az 1. táblázatot).”<sup>64</sup> Alaposan átnéztem az 1. táblázatot, de ott 56 megyénél többet nem tudtam megszámolni. A 22. vármegye, Kraszna után Liptó következik, de már 24. számozással. Külső-Szolnok, és a megye ispánja, gyalui Vas László hiányzik a táblázatból.<sup>65</sup> A következő lapozásnál, a 44. Tolna és a 46. Torontál között újfent lemaradt egy megye és ispánja: Torna, élén Szapolyai János vajda közeli rokonával, Derencsényi Miklóssal. A tornai ispán nevét egyszer említettem kritizált publikációmban, a csatában részt nem vettek között.<sup>66</sup> Szerzők figyelmét teljességgel elkerülte Torna megye és Derencsényi Miklós létezése, a következő állítják kritikájukban: „A Derencsényi családban 1526-ban nem ismert ilyen nevű személy: Imre az 1493-as udbinai csatában hunyt el.”<sup>67</sup> Azonban nem Derencsényi Imréről, hanem arról a Derencsényi Miklósról írtam, aki részt vett Szapolyai János erdélyi vajda tokaji részországyűlésén 1526. október 17-én,<sup>68</sup> majd János király 1527. évi budai országgyűlésén is, ahol nevét március 24-én szintén feljegyezték a többi résztvevő nemes úr között.<sup>69</sup> „Tornában 1518-tól 1526-ig Derencsényi Miklós a megye ispánja... 1518-ban a Szapolyai bandériumban van, ugyanakkor Gömör, 1527-ben Borsod megye országgyűlési követe, 1528-ban szepesi kapitányként adja fel a várat Ferdinándnak”<sup>70</sup> – írta róla Kubinyi András történész.

„1526-ban a Magyar Királyságnak a források tanúsága szerint 68 működő megyéje volt”<sup>71</sup> – állítja B. Szabó János és C. Tóth Norbert. „Ebből hét – Belső-Szolnok, Doboka, Fehér, Hunyad, Kolozs, Küküllő és Torda – Erdélyben, három megye – Körös, Varasd és Zágráb – Szlavóniában feküdt. A többi ötvennyolc megye a szűkebb értelemben vett Magyarországon terült el.”<sup>72</sup> Tanulmányomban 1526 kapcsán 64 megyével számoltam, mert a XVI. századi Magyarország alatt Erdélyt is értették, ez nem volt különálló történeti fogalom, mint Trianon után. Szerzők véleménye szerint 1526-ban „Orbász, Szerém és Torontál megyék is a megszűnés határán mozogtak, létezésükre csak közvetett adatok utalnak.”<sup>73</sup> Holott az Alsó részek kapitánysága alá tartozó Torontál vármegye neve

<sup>61</sup> A fejezet Botlik Richárd írása.

<sup>62</sup> <http://real.mtak.hu/80665/> (A letöltés időpontja: 2018. július 29.)

<sup>63</sup> B. Szabó – C. Tóth 2018. 296. o.

<sup>64</sup> B. Szabó – C. Tóth 2018. 296. o.

<sup>65</sup> MNL OL 1525: DL 56 446. „Ladislaus Vas de Gyalu Comes Co[m]i[t]a[t]is Szolnok Exterioris.”

<sup>66</sup> Botlik 2017a. 66. o.

<sup>67</sup> B. Szabó – C. Tóth 2018. 310. o.

<sup>68</sup> „Nicolaus de Derenchen” néven jegyezték fel a résztvevő nemesek között. MOE I. 10. o.

<sup>69</sup> MOE I. 101. o.

<sup>70</sup> Kubinyi 2008. 247. o.

<sup>71</sup> B. Szabó – C. Tóth 2018. 295. o.

<sup>72</sup> Uo.

<sup>73</sup> Uo.

aktív közigazgatási egységként szerepel egy 1522-es adat kapcsán, a C. Tóth Norbert által összeállított Helytartói Oklevéltárban.<sup>74</sup> Torontál és Szerém megyét 1525-ben, a hatvani országgyűlésen hozott, majd egy évvel később eltörölt XXXVI. törvénycikkben mint az „alsó részek vármegyéit” említették, és a törvény szövege is arra utalt, hogy ezek a közigazgatási egységek egyáltalán nem mozogtak a „megszűnés határán.”<sup>75</sup> Ugyanígy bizonyítható, hogy a szerzők tanulmányából kimaradt, az első táblázatban nem szereplő Szörény is létezett még 1526-ban: „Az alsó részek nemeseit és különösen a tizenkét vármegyét Szörénytől Pozsegáig, a decretum tartalma szerint meg kell tartani az ő szabadságaikban...”<sup>76</sup>

A vármegyei zsoldos katonák számát az aktuális megye pénzügyi súlyának, nemeseinek, és a megye területén fekvő, világi birtokokat igazgató egyházi előjáróinak száma határozta meg. Így kár azon töprengeni, hogy „a korszakból egyedül Nógrád megye által kiállított bandérium létszámát ismerjük – az 1505 és 1508 közötti időszakban évente csupán 60 lovast számlált.”<sup>77</sup> Nehéz lenne összehasonlítani Nógrádot például a hasonló méretű, de igen tehető Pozsonnyal. Ezt magyaráznom sem kéne, hiszen a szerzők is pontosan tudhatják e jelentős különbség létét, ha tanulmányukban leírták, hogy „Bornemissza Budán maradt, de csapatát – 300 lovast – elküldte Acél István pozsonyi várnagy vezetésével.”<sup>78</sup> Tehát a szerzők is érzékelhették volna a nógrádi 60 és a pozsonyi 300 lovas közti létszámbeli különbséget, ami a vármegyék pénzügyi és ezzel összefüggő zsoldos katona toborzási helyzetéből fakadt. Azonban nem lehet egyetérteni azzal az állítással, hogy Bornemissza bandériuma teljes létszámban ott volt Mohácsnál, hiszen a hajlott korú pozsonyi ispán egyrészt 1526. augusztus 31-én 50 gyalogost hagyott hátra Buda védelmére, másrészt a Habsburg Mária királyné és Habsburg Ferdinánd főherceg zsoldosaival vívott, elhúzódozó pozsonyi polgárháború, a pozsonyi vár sikeres védelme is arra utalt, hogy a főúrnak még jelentős, mozgósítható katonai erőforrásai voltak tartalékban.<sup>79</sup>

Szapolyai János erdélyi vajdának a jobbágysai száma után kellett hadsereget felállítania. Erről rendelkezett az érvényben levő és többször módosított nagy dekrétum, az 1498. évi XXII. cikkelye: „...a szepesi terület örökös ispánja, Magyarország nádora és a kunok bírása... jobbágysaik száma szerint kötelesek hadakozni.”<sup>80</sup> Az erdélyi vajdának ezen kívül egy bandériumot (400 főt) kellett összegyűjtenie Erdély területéről.<sup>81</sup> B. Szabó János és C. Tóth Norbert szerint „...nem az a valódi kérdés, hogy a vajda, a gondjaira bízott tartományt hátrahagyva személyesen vagy akár a 400 fős bandériuma élén meg tudott volna-e jelenni már augusztus 29-e előtt a király táborában, hanem az, hogy mikor is lehetett már akkora a vele tartó haderő, ami valóságos változást eredményezhetett volna az erőviszonyokban, azaz mikor milyen mértékű lehetett augusztusban az erdélyi sereg mozgási-

<sup>74</sup> Helytartói Oklt. 2010. 233., Függelék, I/19. sor.

<sup>75</sup> CJH I. 837. o.

<sup>76</sup> Az 1525. évi hatvani országgyűlés (később eltörölt) XXX. törvénycikkelye. CJH I. 835. o.

<sup>77</sup> B. Szabó – C. Tóth 2018. 294. o.

<sup>78</sup> B. Szabó – C. Tóth 2018. 300. o.

<sup>79</sup> Botlik 2017a. 54–57. o. Vö.: B. Szabó – C. Tóth 2018. 308. o.

<sup>80</sup> CJH I. 607. o.

<sup>81</sup> Az 1526. évi IX. törvénycikk megerősítette, hogy a báróknak az 1498. évi dekrétum értelmében kötelességük hadat gyűjteni. Az egyetlen nemesek személyenként kelnek fel, a többi nemes a jobbágyportáik száma szerint.



tása.<sup>82</sup> Következtetéseink: 1. Szapolyai a bandériuma élén meg tudott volna jelenni Mohácson a csata előtt – ez nem kérdés. 2. Milyen nagyságú lehetett augusztusban az erdélyi sereg – kérdezték válasz és adatközlés nélkül. A szerzők azt állították, hogy még augusztus 11-én sincs együtt az erdélyi sereg.<sup>83</sup> Ha ez így megállja a helyét, akkor a következő kérdés okoz fejtörést: mégis mivel akarta Szapolyai János bekeríteni a támadó török sereget Radu havasalföldi vajda támogatásával, ha erre az akcióra 1526. június végén még nem állt készen – az ilyen hadjáratoknál szokásos, és a mohácsi csatában is hatékonyak tartható – 6-8 ezer fős erdélyi sereg? (A kortárs Zermegh János adatai szerint Szapolyai serege augusztusra már több mint 20 ezerre duzzadt.)<sup>84</sup> Szülejmán szultán „... egyenesen a király ellen nyomul, ők egyesült sereggel betörnének a katonaságtól üresen hagyott”<sup>85</sup> Bulgáriába – ez volt Szapolyai és Radu vajda közös haditerve.<sup>86</sup> Ezután „megparancsolták, az erdélyi vajdának... hogy a tervet alaposan átgondolva, tegye azt, amit az állam érdekében jobbnak lát, és ha úgy tartaná hasznosabbnak... erőit és az erdélyiekét a havasalföldi vajdáéval együtt használja azokon a helyeken.”<sup>87</sup> Vajon milyen katonai erőkről lehetett szó 1526. június végén? Szapolyainak az augusztus elején, a királynak küldött üzenete is a már harcra kész és elindult seregre utalt: „maga az erdélyi vajda üzenté Statileo János által, hogy Erdélyből mind számra, mind katonai erőre nézve olyan kitűnő csapatokkal jön, hogy azokba a király a győzelemnek akár a legbiztosabb reményét is vetheti.”<sup>88</sup> 1. Ha Szapolyainak jelentős katonai csapata volt már 1526 júniusában, akkor II. Lajos végleges, július 28-án kelt hadparancsának ellenére miért nem tudta – augusztus 29-ig – legalább a Duna vonalát elérni? II. Lajos és a királyi tanács úgy vélhette, hogy a havasalföldi vajdával együtt tervezett akcióra készen áll az erdélyi vajda serege, amit csak át kell irányítani Mohácsra. 2. Ha viszont Szapolyainak nem volt jelentős katonasága és még csak augusztus második felében gyűjti a seregét, akkor korábban füllesztett II. Lajosnak a havasalföldi vajdával tervezett akciójáról, hiszen – hadsereg nélkül – mivel akarta hátba támadni a szultánt? „Nagyrészt ez a dolog okozta azt, hogy maga az erdélyi vajda az ütközet idejére nem érkezhetett meg”<sup>89</sup> – írta Brodarics. Kérdés, hogy valóban a terv okozta-e Szapolyai távolmaradását vagy pedig az erdélyi vajda okozta-e a tervet, hogy tudatos késlekedésével távol maradjon a mohácsi csatától. János király 1527. január 1-jén birtokadományban részesítette Radu vajda titkárát, aki feltehetően azonos Radunak azzal a „megbízható emberével”, aki eljárt a csata előtt Budán 1526. június közepe táján (mindenfélképpen 18-a előtt) és előterjesztette a bulgáriai hadjárat tervét a királyi tanács előtt, majd Budáról június 25-én távozott.<sup>90</sup> A titkár akciója előtt, május első felében Radu havasalföldi vajda még Szulejmán szultán fogadásán vett részt – személyesen (!) – Drinápolyban,<sup>91</sup> ezért kérdéses, hogy volt-e ideje sereget toborozni és a hadjáratról egyeztetni Szapolyaival.

<sup>82</sup> B. Szabó – C. Tóth 2018. 292. o.

<sup>83</sup> B. Szabó – C. Tóth 2018. 292. o.

<sup>84</sup> Zermegh 1662. 8. o. „Iohannes Comes Scepusiensis... qui XX et amplius millia militum, in auxilium Regis collegerat...”

<sup>85</sup> Brodarics 2018. 46–47. o.

<sup>86</sup> A terv részletes hátteréről lásd Pataki 1976. 63–84. o.

<sup>87</sup> Brodarics 2018. 47. o.

<sup>88</sup> Brodarics 2018. 54. o.

<sup>89</sup> Brodarics 2018. 47. o.

<sup>90</sup> Pataki 1976. 76. o.

<sup>91</sup> Pataki 1976. 75. o.

Ráadásul június 18-án Budára érkezett Radu jelentése, miszerint Nikápolynál áll egy török sereg, ami várhatóan Erdélybe fog betörni Havasalföldön keresztül, ezért Radu nem segíthet a magyar királynak!<sup>92</sup> Radu tiszttában lehetett a maga erejével, mert a szultán támadása előtt kinyilatkoztatta, hogy „nem képes harcba bocsátkozni egy olyan uralkodóval [értsd Szülejmán szultán], aki már oly sok országot hódított meg, és oly sok embere van.”<sup>93</sup> Nem érthető, miért küldhették ezek után Batthyány Orbánt Erdélybe, egy közös bulgáriai támadás tervét engedélyezve, ha a havasalföldiek közreműködését Radu már vissza is vonta. II. Lajos július közepén somlyói Báthory Istvánt, a korábbi erdélyi alvajdát, Mária királyné megyéispánját (!) indította Erdélybe azzal a paranccsal, hogy Szapolyai hagyjon fel a támadás tervvel és csatlakozzon a királyi sereghez.<sup>94</sup> Batthyány Orbánhoz hasonlóan Báthory sem tért vissza a királyhoz, míg a legelső királyi követ, vingárti Horváth Gáspár 1526. augusztus 6-án bizonyíthatóan Tordán írt levelet,<sup>95</sup> és innen folytatta útját a mohácsi táborba. Mária királyné kancellárja, Gosztonyi János erdélyi püspök leveléből tudjuk, hogy Horváth „szorgalmasan” kézbesítette a királyi parancsot Erdélyben.<sup>96</sup> Visszatértek Horváth feltehetően tájékoztatta a királyi tanácsot az Erdélyben látott hadikészületekről, ha a keresztény sereg két fővezére az utolsó pillanatig számolt Szapolyai János érkezésével. Ehhez képest meglepő tény, hogy az erdélyi vajda öt nappal a mohácsi csata előtt, augusztus 24-én még Kolozsváron tartózkodott.<sup>97</sup> B. Szabó és C. Tóth teoretikus érvelése értelmében Szapolyai elszakadhatott az erdélyi seregtől és somlyói Báthory Istvánhoz hasonlóan az erdélyi városba utazhatott, hogy ott megírja a kérdéses levelét. A szerzők ezután Gyalóky Jenő megállapításaira hivatkoztak.<sup>98</sup> A hadtörténész 1926-os tanulmányában, források megnevezése nélkül – tűzértisztként – ágyúkat is vizionált Szapolyai erdélyi seregébe, és ebben találta meg az erdélyi vajda lassúságának egyik, ha nem a legfőbb okát.<sup>99</sup> Másrészt Gyalóky személyesen is bejárta a Szapolyai-sereg tervezett útvonalának egy részét, és ez a XX. század eleji gyalogsági menetelés lett – mind a mai napig – a történettudomány hivatkozási alapja arra nézve, hogy az erdélyi vajda miért nem érhetett oda Mohácsra. Gyalóky ugyanakkor 26 napra tette a lovasok által az Erdély és Mohács közötti út megtételéhez szükséges időt, de 1926-ban nem volt tudomása a vajda augusztus 24-ei leveléről, ezért nem ismerhette az indulás időpontját. Több tényező, valamint hiányos források mérlegelése után felmentette Szapolyait a felelősség alól és önmagával ellentmondó állításokba keveredett, amikor azt írta, hogy „Ha csupán lovas hada volt [Szapolyainak], s a negyedik parancsot augusztus 4-e előtt megkapta, akkor minden valószínűség szerint idején eljuthatott volna a királyhoz, feltéve, hogy serege a parancs érkezéskor már indulásra kész állapotban volt.”<sup>100</sup> 1. Basy György július 28-án indult Erdélybe Dunaföldvárról, hat nap alatt megtehetette az utat. 2. Szapolyai növekvő számú seregének indulásra készen kellett állnia, ha 6-8 ezer fős katonaságával már júniusban meg akarta támadni Bulgáriát. 3. Kérdéses, hogy a vajda

<sup>92</sup> B. Szabó 2006. 58. és 169. o.

<sup>93</sup> <http://cercetasi-valcea.ro/de-ce-radu-de-la-afumati/> (A letöltés időpontja: 2018. október 5.)

<sup>94</sup> Brodarics 2018. 48. o.

<sup>95</sup> MNL OL 1526: DF 247 834.

<sup>96</sup> MNL OL 1526: DF 246 298.

<sup>97</sup> Botlik 2017a. 40. o. Vö.: B. Szabó – C. Tóth 2018. 293. o.

<sup>98</sup> Gyalóky 1926. 243–244. o. Vö.: B. Szabó – C. Tóth 2018. 294. o.

<sup>99</sup> Gyalóky 1926. 243–244. o.

<sup>100</sup> Gyalóky 1926. 243. o.

gyors szekéren, augusztus 24-én Kolozsvárról elindult-e Mohácsra, és meddig jutott. Szapolyai vállalkozásának csak akkor lett volna értelme, ha legalább serege gyorsabb egységei követik őt, és átkelnek a Tiszán. A szerzők itt rossz hasonlattal éltek kritikájukban: az általuk említett cseh urak Bécsből valóban kocsin siettek előre Mohácsra, de ők időben odaértek, és kíséretük is megérkezett augusztus 29-ig, harci méneikkel és társzereikkel együtt.<sup>101</sup> 4. A Szapolyai-párti Drágffy János országbíró Mohácson, augusztus 27-én véglegesített végrendeletében családját az erdélyi vajda gondjaiba ajánlotta.<sup>102</sup> „Ez testamentom... levélnek mását mindjártást vajda uramnak küldjétek Erdélybe”<sup>103</sup> – írta Drágffy, aki tudhatta, hogy Szapolyai nem vesz részt az ütközetben, és két nappal a csata előtt a távoli Erdélyben elérhető. 5. A fent említett Horváth Gáspár – aki II. Lajos parancsát kézbesítve Tordán bizonyosan látta az erdélyi csapatok készülődését – egyike azon főuraknak, akik később a VIII. Henriknek írt levelükben aláírásukkal is megerősítették, hogy Szapolyai cserben hagyta a királyi sereget, és nem is akart részt venni az ütközetben.<sup>104</sup> 6. Gyalóky fenti, 26 napos számítása alapján az erdélyi csapatok legfeljebb szeptember 18-ra érhetnek volna Mohácsra.

Kritizált munkám fő tézise, hogy az 1526. évi mohácsi csatában felsorakozott királyi sereg kiállása jóval elmaradt a Magyar- és Cseh Királyság tényleges hadipotenciáljától. Az oszmán felső vezetés – beleértve a szultánt is – előzetesen arra számított, hogy Mohácsnál több napig kell majd harcolniuk a magyarokkal. „S az a hír terjedt el, hogy a gyauroknak rendkívül megerősített táboraik vannak, melyek mindegyike ellen több napig kell harcolni.”<sup>105</sup> Ennek kapcsán írtam azt, hogy nem értek egyet a magyar történettudomány legújabb tézisével, amely szerint az ütközet „identitásfejlesztő eszköz” lenne, és az ország akkori vezetői mindent megtettek, de erejükből 1526-ban mindössze annyira futotta, mint a mohácsi csata rövid idő alatt bekövetkezett, és mindannyiunk előtt közismert végeredménye.<sup>106</sup> B. Szabó János szerint „a király személye egyfajta mágnesként vonzotta a táborba a megyei, főúri, főpapi bandériumokat...”<sup>107</sup> Azonban – úgy tűnik – a mágnessel 1526-ban valami baj történhetett. Szakály Ferenc történész kutatása szerint 1521. augusztus 22-én a három – egymástól távol fekvő táborban levő magyar – sereg összlétszáma 60 ezer fő körül mozgott.<sup>108</sup> B. Szabó János – Szakály állítását megerősítve – az 1521. évi tolnai királyi tábor 20 ezer főre taksálta.<sup>109</sup> Két évvel később, az 1523-as bécsújhelyi találkozón II. Lajos király diplomatái 100 ágyút és 60 ezer fős sereget ajánlottak fel egy tervezett törökellenes háborúra.<sup>110</sup> Kubinyi András történész alapos számítás készítése utánajárt annak, hogy vajon mekkora lehetett az 50-60 ezer fős magyar

<sup>101</sup> B. Szabó 2006. 121. o. Vö.: B. Szabó – C. Tóth 2018. 292. o.

<sup>102</sup> Botlik 2017a. 39. o.

<sup>103</sup> MNL OL DL 24 323.

<sup>104</sup> Botlik 2017a. 39. o.

<sup>105</sup> Részlet Szülejmán szultán naplójából. ME 302. o.

<sup>106</sup> Lásd Mohács 1526–2026 – Rekonstrukció és emlékezet, MTA BTK TTI projekt köszöntője. <https://www.mohacs.btk.mta.hu/> (A letöltés időpontja: 2018. szeptember 13.)

<sup>107</sup> B. Szabó 2016. 56. o.

<sup>108</sup> Szakály 1981. 16. o.

<sup>109</sup> B. Szabó 2006. 46. o.

<sup>110</sup> Botlik 2017a. 38. o.

sereg realizálása (a csehek 12-13 ezer fős serege nélkül számítva!),<sup>111</sup> és arra a következtetésre jutott, hogy valóban ekkora volt a magyar hadipotenciál.<sup>112</sup> Hogyan működött a királyi mágnes, ha a korábbi 50-60 ezer fő helyett 1526-ban 25-27 ezer fő szállt szembe Mohácsnál a törökkel?

A XIX. századi tankönyvek teljesen közkeletű vélekedése az volt, hogy a mohácsi csatában résztvevők névsora alapján lehetett volna akár 44 ezer fős is a magyar tábor.<sup>113</sup> 1966-ban Bende Lajos tételesen kimutatta, hogy összesen 39 300 fő volt jelen a mohácsi csatában.<sup>114</sup> Húsz évvel később megjelent tanulmányában Perjés Géza is hasonló eredményre jutott (35-40 ezer közé tette a magyar sereg létszámát).<sup>115</sup> A források viszont azt bizonyítják, hogy a mohácsi csatában a királyi sereg 25-27 ezer fősnél nem lehetett nagyobb, és ez a szám elfogadott a történettudományban.<sup>116</sup> Mi okozza az eltérést? A magyar méltóságok 1526-ban nem gyűjtöttek annyi katonát, amennyit a törvények meghatároztak és amennyit az országban viselt pozícióik és anyagi helyzetük alapján elvártak tőlük, ráadásul a vármegyék aktivitása jóval elmaradt a korábbi évekétől. Nemcsak Szapolyai János, hanem öccse, György is az elvárható szám alatt teljesített 1526-ban. Brodarics visszaemlékezésében kézzelfogható a csalódás, amikor Szapolyai György katonái élén elérte a királyi tábor. II. Lajos éppen Földvárnál állomásozott, mikor „követeket küldenek Györgyhöz, a szepesi ispánhoz, akiről azt mondják, hogy Székesfehérvártól nem messze van ötezer emberrel...<sup>117</sup> – írta Brodarics. Tehát 5 ezer katonát reméltek a vajda öccsétől, Szapolyai Györgytől. „Megérkezett György szepesi ispán háromszáz vagy még több nehéz- és könnyűfegyverzetű lovassal és körülbelül ezerkétszáz gyalogossal<sup>118</sup> – írta pár sorral lejjebb Brodarics. Vagyis a szepesi ispán, akinek jobbágysai száma alapján kell megjelennie, a remélt 5 ezer helyett megérkezett körülbelül másfél ezer katonával. A szerzők szerint „...a Mohácsnál harcba szálló magyar elittől eltagadni annak elismerését, hogy amikor kellett, kötelességüket szó nélkül teljesítették, több mint tiszteletlenség.”<sup>119</sup> Ha valóban teljesítette volna a kötelességét a magyar, horvát és cseh elit, valamint a magyar köznemesség, akkor a mohácsi síkon – beszámítva a sereggyűjtés nehézségeit és a számolás esetleges átfedéseit is – minimum 60 ezres seregnek kellett volna felsorakoznia. A távolmaradás okairól Kubinyi Andrásnál jobb összegzést akarva sem lehetne írni: „A főpapok nem mondtak le a tizedről, a nagyurak politikai hatalmukról, és egyikük sem töltötte fel bandériumait. A legszomorúbb képet azonban a köznemesség nyújtja.”<sup>120</sup> (Burgio nuncius

<sup>111</sup> II. Lajos cseh királyként számolt a csehek jelenlétével is. 1522-ben például 12 ezer fős cseh sereget lehetett volna gyűjteni a török ellen. E. Kovács 2003. 29. o. Kubinyi András 1524 kapcsán 13 ezer harcra fogható cseh katonát említett. *Kubinyi* 1981. 85. és 94. o.

<sup>112</sup> 1981-ben, Századokban közölt tanulmányában még Kubinyi András is túlzásnak vélte a 60 ezer fős létszámot, bár megjegyezte, hogy a „60 ezer emberbe be kell számítanunk II. Lajos cseh koronája alá tartozó tartományok seregét is.” *Kubinyi* 1981. 93. o. A történet 2004-re megváltoztatta véleményét. *Kubinyi* 2004. 127–130. o. Vö. B. Szabó állításával: „1523-ban a lengyelekkel és osztrákokkal tárgyalva II. Lajos irreálisan sok katonát, 60 000 lovaszt ajánlott egy közös törökellenes támadó háború esetére.” B. Szabó 2006. 86. o.

<sup>113</sup> Botlik – Illik 2018. 229–244. o.

<sup>114</sup> Bende 1966. 543–544. o.

<sup>115</sup> Perjés 1986. 221. o.

<sup>116</sup> B. Szabó 2006. 84. o.

<sup>117</sup> Brodarics 2018. 49. o.

<sup>118</sup> Brodarics 2018. 50. o. A hat felső-magyarországi vármegye nem lovasokat, hanem puskás gyalogosokat küld az 1518. évi VI. törvénycikk értelmében. Borosy 1971. 23. o.

<sup>119</sup> B. Szabó – C. Tóth 2018. 313. o.

<sup>120</sup> Kubinyi 1986. 98. o.

szerint 1525-ben, a hatvani országgyűlésen a köznemesség 28 ezer katonát ajánlott fel II. Lajosnak.) Ráadásul ezt nemcsak a Magyar Királyságra, hanem II. Lajos másik országára, a Cseh Királyságra is értem, hiszen „1523 tavaszán a cseh és morva tartománygyűlés veszély esetére megszavazta a nemesség fejenkénti felkelését, ezen felül zsoldosok fogadására is pénzt ajánlott meg.”<sup>121</sup>

*Pestises betegek II. Lajos király táborában? A hadkötelesség törvényi szabályozása, illetve egy-két adat a XVI. század elején élt, történelmi jelentőségű személyek betegségeiről, és Habsburg Mária meddőségének kérdéséről*<sup>122</sup>

„Tehát ezzel a levelünkkel szigorúan megparancsoljuk neked, hogy ne fele részét, hanem az egész jobbagyságot szólítsd mielőbb fegyverbe, s csak a betegek, öregek és harc-képtelenek maradjanak otthon”<sup>123</sup> – írta II. Lajos király 1526. augusztus 5-én Batthyány Ferenc horvát-szlavón-dalmát bánnak. Ugyanakkor ki számíthatott igazán betegnek, ha a pestises betegeket is toborozzák 1526-ban? „A pestises betegektől is úgy kívánjuk, hogy azok is fogjanak fegyvert, de táboruk legyen elkülönítve a többiétől, nehogy a többieket is megfertőzzék.”<sup>124</sup> Magyary-Kossa Gyula felhívja a figyelmet, hogy itt valójában nem pestises betegek (pestilentici – „ragadós nyavalya”),<sup>125</sup> hanem leprások vagy „syphilitikusok”, vagy mindkettő értendő, dacára a fordításnak, mivel az akkori orvosi nomenklátúra még nem volt kikristályosodva.<sup>126</sup> 1526-os pestises járványról nincs is adatunk, 1523-ban Budán,<sup>127</sup> 1529-ben egész Magyarországon<sup>128</sup> tombolt a pestis. A szifilisz (morbus Gallicus) első biztos magyarországi eseteit csak 1500-ban, Brassóban jegyezték le.<sup>129</sup> Magyary-Kossa szerint Piotr Tomicki lengyel püspök,<sup>130</sup> Báthory István erdélyi vajda 1503-ban,<sup>131</sup> és Bakócz Tamás<sup>132</sup> esztergomi érsek is szifiliszben szenvedett. Tomicki püspököt II. Ulászló és II. Lajos udvari orvos, az olasz Manardus doktor kezelte, akinek a pacientúrájában megtalálható még a két mohácsi mártír, Szalkai László esztergomi érsek és Frangepán Mátyás neve is. Szalkainak fog- és szempanaszok miatt adott tanácsot Manardus 1514-ben, míg a 37 éves Frangepán Mátyást 1516-ban kezelte fogyás, lábödéma, májbaj, végbél vérzés, székrekedés, nehézkes járás (!) miatt.<sup>133</sup> Kérdéses, hogy Frangepán mennyire épült fel a csata idejére, egészségét illetően alkalmas volt-e az abban való részvételre – ezt nem tudjuk –, mégis vállalta a súlyos erőpróbát, nem kért felmen-

<sup>121</sup> Kubinyi 1981. 93. o.

<sup>122</sup> A fejezet dr. Nemes István főorvos írása.

<sup>123</sup> Bartoniek Emma fordítása. ME 138. o.

<sup>124</sup> II. Lajos király levele Batthyány Ferenchez, 1526. július 31-én. (Bartoniek Emma fordításának felhasználásával.) A *Mohács emlékezete* kötet már nem pestises, hanem leprás betegeket említ e helyen. ME. 136. o. Vö. az eredetivel: „De pestilenticis etiam nobis visum est, ut levantur illi quoque, sed habeant castra sua seorsum, ne reliquam partem inficiant.” *Mályusz* 1926. 87. o.

<sup>125</sup> *Magyary-Kossa* 1929–1940. I. 176. o.

<sup>126</sup> *Magyary-Kossa* 1929–1940. III. 151. o.

<sup>127</sup> *Magyary-Kossa* 1929–1940. III. 145. o.

<sup>128</sup> *Magyary-Kossa* 1929–1940. III. 152. o.

<sup>129</sup> *Magyary-Kossa* 1929–1940. V. 117. o.

<sup>130</sup> *Magyary-Kossa* 1929–1940. III. 137. o.

<sup>131</sup> *Magyary-Kossa* 1929–1940. III. 129. o.

<sup>132</sup> *Magyary-Kossa* 1929–1940. III. 117. o.

<sup>133</sup> *Herczeg* 1929. 41. o.

tést, hasonlóképpen a sántító Báthory István nádorhoz. Báthory György viszont gyengélkedett, „nyilván beteg” volt, írta Burgio, ami elég tág fogalom, és aminek a valósága – a hiányos adatok miatt – utólag nem igazolható. A címét névlegesen viselő, de effektív munkát a királyi udvarban nem végző Báthory Györgyöt békeidőben a másik főlovászmester, Batthyány Ferenc helyettesítette Budán,<sup>134</sup> de utóbbi sem volt a csata előtt a királyi táborban, mert sereget toborzott Szlavóniában. Ezért a Mohácsra vonuló magyar haderő több mint tízezres loállománya mellől hiányzott a vezető, a főlovászmester. Feladatát valószínűleg az a Fekete Mihály látta el, akinek a neve megtalálható a magyar foglyok között Brodarics visszaemlékezésében.<sup>135</sup> Kérdésesnek tartjuk, hogy meg tudott-e felelni óriási feladatának egy lovászmester, amikor már Érden elpusztult a király kedvenc lova. Lovakhoz értők között ismert tény ugyanis, hogy a lovak takarmányának tisztának és kiválónak kell lennie, mert ha csak néhány marék bogáncs is keveredik abba, akkor a ló kólikában (bélelzáródásban) egy nap alatt elpusztul. Számos növénynek pedig még a levele is mérgező.

Az alábbiakban néhány gondolatot szeretnék megosztani Habsburg Mária feltételezett meddőségének kérdéséről.<sup>136</sup> „Meddőségről (sterilitas, infertilitas) akkor beszélünk, ha rendszeres, fogamzásgátlástól mentes, gyermeket óhajtó sexualis élet ellenére egy év alatt terhesség nem jön létre.”<sup>137</sup> Ezek szerint Mária királynét csak akkor nevezhetjük meddőnek, ha igazolni tudjuk, hogy rendszeres szexuális életet folytatott, és ki tudjuk zárni a fogamzásgátlás módszereinek alkalmazását. Előbbi valószínűnek látszik, de az utóbbi kizárása biztosan nem lehetséges, ezért orvosilag kérdéses Mária meddősége, annak ellenére, hogy nem esett teherbe és nem szült gyermeket. A királyné művi meddővé tétele viszont teljesen kizárható, mert a kor orvosi-szakmai színvonala és felkészültsége ezt nem tette lehetővé. Angliai forrásból tudjuk azonban, hogy amikor felmerült a neve VIII. Henrik legújabb házasságkötése előtt 1536-ban, magyarországi Máriát Angliában nem tartották alkalmasnak egy terhesség kihordására.<sup>138</sup> A szex azonban divatba jött a XV–XVI. századi Európában,<sup>139</sup> annak minden pozitív és negatív következményével együtt. V. Károlyt, amikor 1520-ban Antwerpenbe bevonult, meztelen leányok fogadták.<sup>140</sup> A középkori szex-tilalomról, anális szexről, abortuszról, bordélyházakról is olvashatunk hazai közleményben.<sup>141</sup> Angliában, a Tudor-korszakban a középosztálybeli nők már ismerték a fogamzásgátlás egyes mechanikus módszereit,<sup>142</sup> mint például az ecetes hüvelyöblítést, a hüvelybe helyezett, ecetbe mártott szivacs, vagy a citromkarika használatát. De említhetnénk ókori görög és egyiptomi módszereket is,<sup>143</sup> vagy a megszakított közösülést, amiről a Biblia is beszámol. Bizonyíték persze nincs arra, hogy a királyi család nőtagjai éltek volna a fogamzásgátlás akkori lehetőségeivel, de például Boleyn Anna esete ilyen írá-

<sup>134</sup> Fögel 1917. 135. o.

<sup>135</sup> Brodarics 2018. 67. o.

<sup>136</sup> Vö.: B. Szabó – C. Tóth 2018. 309. o.

<sup>137</sup> Papp 1999. 171. o.

<sup>138</sup> Licence 2012. 205. o.

<sup>139</sup> Smith 2006. 59–60. o.

<sup>140</sup> Magyary-Kossa 1929–1940. I. 198. o.

<sup>141</sup> <https://mult-kor.hu/szexmentes-hetek-bordelyhazak-bujasag-es-bjt-a-kzepekori-szexualitas-titkai-20171005> (A letöltés időpontja: 2018. november 27.)

<sup>142</sup> Smith 2005. 340–342. o.

<sup>143</sup> Németh 2001. 125–134. o.

nyú kérdéseket vet fel. A VIII. Henriktől kapott levelei ugyanis – az 1526–1532 közötti időszakban – a király szenvedélyes vonzalmát bizonyítják,<sup>144</sup> de természetesen a szexuális együttlétet nem. Boleyn Anna ekkor még nem esett teherbe, de házasságkötésükkor, 1533-ban már állapotos volt, akkor, amikor VIII. Henrik még nem is vált el Aragóniai Katalintól. Szülése után a király feleségeként is többször esett teherbe, de már nem tudott életképes utódot a világra hozni. Boleyn Anna serdülőkorában ugyanannak a Habsburg Margit, savoyai főhercegasszonynak felügyelete alatt nevelkedett Hollandiában,<sup>145</sup> mint a gyerekkorú Habsburg Mária. Később pedig a francia királyok (XII. Lajos és I. Ferenc) udvarában udvarhölgyként töltött el hosszú éveket, ahol találkozhatott I. Ferenc udvarának prominens udvarhölgyével, az extravagáns magánéletű Diane de Poitiers-vel. Diane 1515-ben, 16 évesen ment feleségül Louis de Bréze-hez, VII. (Valois) Károly unokájához. Két gyereket szült, majd férje halála után szeretője lett I. Ferenc fiának, Henriknek, a több gyermeket nemző, későbbi II. Henrik francia királynak, mégsem esett ezután teherbe.<sup>146</sup> Nem volt meddő, ezért valamilyen módon védekeznie kellett a nem kívánt terhesség ellen. A Poitiers család neve (Catherine) váratlanul felbukkan Mária udvarhölgyei között is, ezért a valószínű rokonság és kapcsolat nélkül is eljuthattak friss nőgyógyászati-szexuális információk Párizsból a budai udvarba. Habsburg Máriát Bécsből az 1515-ös Habsburg–Jagelló örökösödési szerződés megkötése után Innsbruckba, a Neuer Burgba vitték, ahol felkészítették az uralkodói- és – házastársi feladatokra is. Jóval idősebb udvarhölgyei (Margareta von Rappach Edelsheim Bécsben, Budán pedig 1521-től a belga Madame Bailleul, majd Hans Ungnad<sup>147</sup> báró özvegye, aki 1524-től volt Budán főudvarmesternő) is segíthették őt teherbe esni, vagy éppen védekezni a nem kívánt terhesség ellen. Egyikük, Lukretia de Caballis, aki Mária egyik innsbrucki udvarmesternőjének, a férjezett Paula de Caballinak (Firmian) a rokona volt, a sokatmondó „hálószobai titkos szolgálónője” (ministra secreta in cubiculo) címmel rendelkezett,<sup>148</sup> és aki 1525-ben, a Budáról távozó Brandenburgi Vilmos örgróf, királynéi udvarmesterrel együtt nagyobb pénzeszeget kapott a kincstártól.<sup>149</sup> Mégis milyen hálószobai titkokat kellett megőrizniük?

Egyébként pedig Margareta von Rappach (Edelsheim) felesége volt Georg von Rottalnak, Miksa császár udvarmesterének, és egyúttal a császár szeretője is, édesanyja a Miksától házasságon kívül született Barbara von Rottalnak, akinek a második férje lett – 1535-ben – Sebastian Ulrich von Czettritz (die Burg) Neuhaus, II. Lajos király halálának szemtanúja!<sup>150</sup>

Míg II. Lajos királynak született házasságon kívüli, törvénytelen (vagy természetes) gyermeke, neje, Habsburg Mária tehát egész élete során gyermektelen maradt. Többek közt ezért is véljük megalapozott állításnak azt, hogy Habsburg Mária tervei közt nem szerepelt a gyermekvállalás. Ha Szapolyai János feleségül vette volna Máriát, később

<sup>144</sup> Licence 2012. 175. o.

<sup>145</sup> Licence 2012. 173. o.

<sup>146</sup> Tóth István György 1994. 27–32. o.

<sup>147</sup> Ferdinánd osztrák főherceg étékfogója. Főgel 1917. 144. o.

<sup>148</sup> Kubinyi 2005. 16. o.

<sup>149</sup> Habsburg Mária 2005. (Katalógus) 206. o.

<sup>150</sup> <http://www.boehm-chronik.com/geschichteschwarzwalddau/SchAnl3.pdf>; Botlik – Nemes – Tolvaj 2016. 9. o.

kiderülhetett volna, hogy a királyné meddő, és az 1515. évi Habsburg–Jagelló szerződés nem végrehajtható (mert a II. Lajos mellé 1521-ben nőül adott Mária királyné képtelen a gyermeket világra hozni). Azonban II. Lajos király kétes körülmények közt bekövetkezett halálával,<sup>151</sup> Szapolyai János kiköszörelésével és Mária királyné külföldre távozásával feledésbe merült e közjogi kérdés. Másrészt, ha Mária királyné mégsem volt meddő és feleségül ment volna Szapolyaihoz, az örökösödés útján terjeszkedő Habsburg-család aligha vállalta volna a rizikót, hogy politikai ellenfelének Mária esetleg fiúgyermeket szüljön és a királyné a két országra kötött korábbi szerződéseket ezzel semmissé tegye.

*Gondolatok az 1526. évi mohácsi csata morális kérdéséről*<sup>152</sup>

A mohácsi hősökkel szembeni tiszteletlenség vádját visszautasítom,<sup>153</sup> és egyszer sem állítottam, hogy „már megint mindenért Szapolyai János a hibás.”<sup>154</sup> Bizonyos kérdések azonban tisztázásra várnak. Például Szapolyai János – ha már Mohácsra nem jutott el – a seregével miért nem vonult Pest felé, vagy az északi Tisza-Maros szögletben állomásozó csapataival miért nem készült fel Szeged és a Tisza vonalának védelmére? 1526-ban nemcsak a Szapolyai-fivérek, a bárók és főméltóságok katonai szervezetlensége, hanem a vármegyei zsoldosok és a köznemességnek nevezett nemesi réteg inaktivitása is visszás. Ha a mohácsi csatában megjelentek 25-27 ezer fős létszámából kivonjuk a lengyel, német, cseh gyalogosok és szlavón katonák, valamint őszentsége zsoldosainak számát, 14-16 ezer (javarészt túlélő) magyar katonánál nem marad több. Brodaries kancellár a mohácsi csata után, szeptember 6-án jelentette Pozsonyból, hogy „a magyar hadsereg zöme még mindig épségben van, megítélésem szerint nem sok lovas veszett oda, nem látták ugyanis érdemesnek, hogy harcoljanak a megszámlálhatatlanul sok ágyú ellen...”<sup>155</sup> Miközben a magyar nemesi elit lovasságának zöme épen megmenekült és – karizmatikus vezető nélkül – szétszóródott az országban, a dunántúli köznemesek<sup>156</sup> egy része helybeli földművesekkel Marótnál rekedt; a közeli várakba (Tata, Komárom, Esztergom vagy Visegrád) nem volt idejük vagy lehetőségük bemenekülni, ezért napokig hősiiesen védték a sebtében felállított székértáborukat. Többségük nem volt képzett katona, mégis komolyabb ellenállást tanúsítottak, mint mohácsi bajtársaik. Hol maradtak tiszántúli társaik és vezetőik, mint az ex-nádor, ítélőmester, királyi személynök,<sup>157</sup> ex-kincstartó Werbőczy István<sup>158</sup> és „kenyeres pajtása”,<sup>159</sup> a köznemesi Szapolyai-párt vezető embere, Szobi Mihály? Úgy véljük, hogy ilyen, és még sok más hasonló kérdést nem tiszteletlenség feltenni, mert a mohácsi csata idején élt nemességnek egyetlen igazi kötelessége lett volna: az ország – „késedelem nélküli” – fegyveres védelme. A török hadsereg útvonalától több száz kilométerre történő hosszadalmas seregyűjtésnek és a feladat nélküli csapatok „senki földjén” való masíroztatásának ugyanakkor nem sok értelmét látjuk.

<sup>151</sup> Botlik – Nemes – Tolvaj 2016. (passim)

<sup>152</sup> A fejezet Botlik Richárd írása.

<sup>153</sup> B. Szabó – C. Tóth 2018. 313. o.

<sup>154</sup> B. Szabó – C. Tóth 2018. 287. o.

<sup>155</sup> Kasza 2002. 131. o.

<sup>156</sup> Köztük a legendás alakká vált Dobozi Mihály.

<sup>157</sup> Főgel 1917. 106. o.

<sup>158</sup> Főgel 1917. 46. o.

<sup>159</sup> Főgel 1917. 37. o.



Végül egy rendhagyó gondolattal szeretném zárni a kritikai megjegyzésekre adott választ. B. Szabó János és C. Tóth Norbert felvetette Botlik Richárdról, hogy „ha valaki professzionális képzettségű történész, aki még a harmincadik évét sem töltötte be, amikor PhD-fokozatot szerzett... hogyan fordíthat háttal tanult mesterségének...”<sup>160</sup> Nyilván a szerzők összetéveszthettek valakivel, mivel én 1977. április 22-én születtem, 2010. május 11-én (33 évesen) védtem a disszertációm, és a Doktori Tanács 2010. szeptember 30-án döntött a fokozatszerzésről.<sup>161</sup> Adataim nyilvánosan elérhetők.<sup>162</sup> A nyilvánvaló tárgyi tévedésen túl a szerzők érvelését sem értem, hiszen – remélhetőleg – a tudományos munkák minősége nem azzal mérhető, hogy hány évesen végeztük egyetemi tanulmányainkat.

BIBLIOGRÁFIA

- Barta* 1977a. *Barta Gábor*: Illúziók esztendeje. (Megjegyzések a Mohács utáni kettős királyválasztás történetéhez.) *Történelmi Szemle*, 20. (1977) 1–30. o.
- Barta* 1977b. *Barta Gábor*: Konszolidációs kísérlet Magyarországon a mohácsi csatavesztés után: Szapolyai János király kormányzása, 1526. november–1527. augusztus. *Századok*, 111. (1977) 4. sz. 635–680. o.
- Barta* 1983. *Barta Gábor*: A Sztambulba vezető út: 1526–1528. Budapest, 1983.
- Bende* 1966. *Bende Lajos*: A mohácsi csata. *Hadtörténelmi Közlemények*, 13. (1966) 3. sz. 532–567. o.
- Bessenyei* 2003. *Bessenyei József*: Ferdinánd király és a magyarországi arisztokrácia, különös tekintettel Ferdinánd pártjának kialakulására (1526–1540). *Történelmi Szemle*, 45. (2003) 93–108. o.
- B. Szabó* 2006. *B. Szabó János*: A mohácsi csata. Budapest, 2006.
- B. Szabó* 2016. *B. Szabó János*: II. Lajos király a mohácsi csatában. In: „Nekünk mégis Mohács kell...” II. Lajos király rejtélyes halála és különböző temetései. Szerk. *Farkas Gábor Farkas – Szebelédi Zsolt – Varga Bernadett*. Budapest, 2016. 55–68. o.
- B. Szabó – C. Tóth* 2018. *B. Szabó János – C. Tóth Norbert*: „Árnyékboksz az árnyéksereggel” – avagy már megint mindenért Szapolyai a hibás. A magyar elit 1526. évi katonai szerepvállalásáról Botlik Richárd új könyve kapcsán. *Hadtörténelmi Közlemények*, 131. (2018) 2. sz. 287–320. o.
- Borosy* 1971. *Borosy András*: A telekkatonaság és a parasztság szerepe a feudális magyar hadszervezetben. Budapest, 1971.
- Botlik* 2005. *Botlik Richárd*: „De vidua Christiana”. Gondolatok Habsburg Máriáról. *KÚT*, 4. (2005) 4. sz. 29–54. o.

<sup>160</sup> *B. Szabó – C. Tóth* 2018. 312–313. o.

<sup>161</sup> <https://doktori.hu/index.php?menuid=193&lang=HU&vid=4671>

<sup>162</sup> <http://elte-hu.academia.edu/Rich%C3%A1rdBotlik>

- Botlik* 2013. *Botlik Richárd*: Statileo János diplomáciai küldetése János király (1526–1540) uralkodásának idejéből. *Századok*, 147. (2013) 4. sz. 813–854. o.
- Botlik* 2017a. *Botlik Richárd*: Az 1526. évi mohácsi csata „árnyékseregei”. Budapest, 2017.
- Botlik* 2017b. *Botlik Richárd*: Egy könyv ürügyén – II. Lajos király halálának körülményeiről. In: Különvélemény: A mainstream magyar történelem határán. Szerk. *Illik Péter*. Budapest, 2017. 11–50. o.
- Botlik – Illik* 2018. *Botlik Richárd – Illik Péter*: A mohácsi csata (1526) másképpen. A nagy temető? Budapest, 2018.
- Botlik – Nemes – Tolvaj* 2016. *Botlik Richárd – Nemes István – Tolvaj Balázs*: Kétségeink II. Lajos cseh- és magyar király (1506–1526) holttestének azonosításával kapcsolatban. *Orvostörténeti Közlemények*, 62. (2016) 1–4. sz. 5–21. o.
- Brodarics* 2018. *Brodarics István* magyar kancellár és szerémi püspök leghitelesebb története a magyaroknak a törökökkel, Mohácsnál vívott ütközetéről. In: *Botlik Richárd – Illik Péter*: A mohácsi csata (1526) másképpen. A nagy temető? Budapest, 2018. Ford. *Botlik Richárd*. 35–70. o.
- C. Tóth* 2009. *C. Tóth Norbert*: Ecsedi Bátori István nádor pozsonyi tartózkodásának számadáskönyve: adalékok Magyarország 1526 végi politikatörténetéhez. *Levéltári Közlemények*, 80. (2009) 1–2. sz. 169–208.
- CJH I. Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár I. k. 1000–1526. évi törvénycikkek. Szerk. *Márkus Dezső*. Budapest, 1899.
- Documenta Documenta ad historiam familiae Bátori de Ecsed spectantia I. Diplomata 1393–1540. Közzéteszi *Horváth Richárd – Neumann Tibor – C. Tóth Norbert*. Szerk. *C. Tóth Norbert*. Nyíregyháza, 2011.
- E. Kovács* 2003. *E. Kovács Péter*: Ferdinánd főherceg és Magyarország (1521–1526). *Történelmi Szemle*, 45. (2003) 1–2. sz. 25–44. o.
- Fógel* 1917. *dr. Fógel József*: II. Lajos udvartartása 1516–1526. Budapest, 1917.
- Gyalóky* 1926. *Gyalóky Jenő*: A mohácsi csata. In: Mohácsi emlékkönyv, 1526. Szerk. *Lukinich Imre*. Budapest, 1926. 198–276. o.
- Helytartói Oklt. 2010. Politikatörténeti források Bátori István első helytartóságához (1522–1523). Közzéteszi *C. Tóth Norbert*. Budapest, 2010.
- Herczeg* 1929. *Herczeg Árpád*: Manardus János (1462–1536) magyar udvari főorvos élete és művei. Budapest, 1929.
- Kalous* 2007. *Antonín Kalous*: Elfeledett források a mohácsi csatáról. Antonio Burgio pápai nuncius jelentései és azok hadtörténeti jelentősége. *Hadtörténelmi Közlemények*, 120. (2007) 2. sz. 603–621. o.
- Kasza* 2002. *Kasza Péter*: Válogatás Brodarics István szerémi püspök levelezéséből. *Palimpszeszt*, 8. (2002) 18. sz. 131–143. o.
- Kubinyi* 1981. *Kubinyi András*: A mohácsi csata és előzményei. *Századok*, 115. (1981) 1. sz. 66–107. o.

- Kubinyi* 1986. *Kubinyi András*: A magyar állam belpolitikai helyzete Mohács előtt. In: Mohács: Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából. Szerk. *Rúzsás Lajos* és *Szakály Ferenc*. Budapest, 1986. 59–99. o.
- Kubinyi* 1988. *Kubinyi András*: Bárók a királyi tanácsban Mátyás és II. Ulászló idején. *Századok*, 122. (1988) 1–2. sz. 147–215. o.
- Kubinyi* 2004. *Kubinyi András*: Magyarország hatalmasai és a török veszély a Jagelló-korban (1490–1526). In: Közép-Európa harca a török ellen a 16. század első felében. Szerk. *Zombori István*. Budapest, 2004.
- Kubinyi* 2005. *Kubinyi András*: Mária királyné udvartartása és a politika 1521–1526. In: Habsburg Mária, Mohács özvegye. A királyné és udvara 1521–1531. Szerk. *Réthelyi Orsolya* – *F. Romhányi Beatrix* – *Spekner Enikő* – *Végh András*. Budapest, 2005. 13–23. o.
- Kubinyi* 2006. *Kubinyi András*: A Jagelló-kori magyar állam. *Történelmi Szemle*, 48. (2006) 3–4. sz. 287–307. o.
- Kubinyi* 2008. *Kubinyi András*: A Szapolyaiak és familiárisaik (szervitoraik). In: Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Philosophica. Tomus 13. Fasciculus 3. Miskolc, 2008. 227–265. o.
- Licence* 2012. *Amy Licence*: In bed with the Tudors. Stroud, 2012.
- Magyary-Kossa* 1929–1940. I–V. *Magyary-Kossa Gyula*: Magyar orvosi emlékek: értekezések a magyar orvostörténelem köréből. I–V. k. Budapest, 1929–1940.
- Mályusz* 1926. *Mályusz Elemér*: II. Lajos király levelei a herceg Batthyány-család körmendi levéltárában (1526). *Levéltári Közlemények*, 4. (1926) 1. sz. 80–93. o.
- ME Mohács emlékezete. Szerk. *Katona Tamás*. Budapest, 1979.
- MOE I. Magyar Országgyűlési Emlékek történeti bevezetésekkel. I. k. Szerk. *Fraknói Vilmos*. Budapest, 1874.
- Németh* 2001. *Németh György*: Születésszabályozás az ókori görögöknél. *Orvostörténeti Közlemények*, 46. (2001) 1–4. sz. 125–134. o.
- Ortvay* 1914. *Ortvay Tivadar*: Mária, II. Lajos magyar király neje 1505–1558. Budapest, 1914.
- Papp* 1999. *Papp Zoltán*: A szülészet-nőgyógyászat tankönyve. Budapest, 1999.
- Pataki* 1976. *Pataki József*: Radu de la Afumati és Zápolya János magatartása a mohácsi csata előestéjén. In: A magyar nemzetiség története és testvéri együttműködése a román nemzettel. Szerk. *Demény Lajos*. Bukarest, 1976. 63–84. o.
- Perjés* 1986. *Perjés Géza*: A mohácsi csata (1526. augusztus 29.). In: Mohács: Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából. Szerk. *Rúzsás Lajos* és *Szakály Ferenc*. Budapest, 1986. 195–239. o.

- Péterfi* 2015. *Péterfi Bence: A Magyar Királyság és a Bajor Hercegség diplomáciai-politikai kapcsolatai a 15–16. században – Hungarikumkutatások a müncheni levél- és kéziratárban. Világtörténet, 37. (2015) 1. sz. 113–143. o.*
- Smith* 2005. *Lesley Smith: Sex, Medicine and the Tudors. J Fam Plann Reprod Health Care, 31. (2005) 3. sz. 340–342. o.*
- Smith* 2006. *Lesley Smith: Contraception in the 16th Century. J Fam Plann Reprod Health Care, 32. (2006) 1. sz. 59–60. o.*
- Szakály* 1981. *Szakály Ferenc: A mohácsi csata. Budapest, 1981.*
- Tóth* 1994. *Tóth István György: Gáláns kalandok. Királyi szeretők a francia udvarban. Rubicon, 5. (1994) 6. sz. 27–32. o.*
- Zermegh* 1662. *Ioannes Zermegh: Historia Rerum Gestarum inter Ferdinandum et Ioannem. Amsterdam, 1662.*

#### RÖVIDÍTÉSEK

- MNL OL Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára  
DF Diplomatikai Fényképgyűjtemény  
DL Diplomatikai Levéltár  
TNA PRO SP. I. The National Archives. Public Record Office. Kew, Surrey, United Kingdom. State Papers